

України, на сучасному етапі розвитку країни сприяє удосконавленню національної системи спеціального освіти та реабілітації, підтримує процеси соціалізації інвалідів по зору, провозглашає захист прав інвалідів. Проаналізовані співпраця Асоціації з Міністерством освіти та науки України, а також з іншими державними та недержавними організаціями, що беруть участь у забезпеченні життєдіяльності осіб з порушеннями зору. Здійснено аналіз заходів (семинари, круглі столи, конференції, конгреси, з'їзди), проведених за участю та за ініціативи членів АТПУ. Показано внесок з'їздів та конгресів тифлопедагогів України як в національну, так і в світову тифлопедагогіку.

Ключові слова: Асоціація тифлопедагогів України, кафедра тифлопедагогіки, особи з порушеннями зору, спеціальна система освіти, реабілітація, соціалізація.

Fedorenko S.V. Contribution Association of typhlopedagogues Ukraine in the system of education, rehabilitation and socialization of people with visual impairments

The article analyzes the activities and contributions of members of the Association of Ukrainian typhlopedagogues the development of national systems of special education, rehabilitation and socialization of individuals of all ages with vision impairments.

In particular, analyzes the causes of the All-Ukrainian public organization "Association of Ukrainian typhlopedagogues" opened its activities, one of which is the relationship of science and practice. Indicated that a non-governmental association, whose members include representatives from all regions of Ukraine, at the present stage of development contributes to the improvement of the national system of special education and rehabilitation, socialization processes supporting visually impaired people, declares the protection of persons with disabilities. Analyzed the cooperation of the Ministry of Education and Science of Ukraine, as well as other government and non-governmental organizations that are involved in the provision of life of people with visual impairments. The analysis of events (seminars, round tables, conferences, congresses), held with the participation and initiative by members ATPU. Showing contribution conventions and congresses of typhlopedagogues Ukraine in domestic and global pedagogical of blind.

Keywords: Association of typhlopedagogues of Ukraine, Department typhlopedagogy, visually impaired people, special education system, rehabilitation, socialization.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10.2013 р.

УДК: 376-056.262:159.954

СТАН РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ СЛОВЕСНОЇ УЯВИ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Федорова О.М.

Зміни у сучасній системі освіти України, її гуманізація та активний процес інтеграції дітей з порушеннями психофізичного розвитку в інклюзивне освітнє середовище ставлять нові вимоги до психолого-педагогічного супроводу особливих дітей. Перспективи їх навчання у загальноосвітніх середніх школах вимагають формування у них необхідних компенсаторних і навчальних умінь та навичок ще на етапі дошкільної освіти, що мають гарантувати успішне здобуття освіти на рівні зі здоровими однолітками. При цьому провідна компенсаторна роль у процесі цілеспрямованого навчання і виховання усіх категорій дітей з порушеннями психофізичного розвитку належить збереженим аналізаторам (Л.С. Виготський, М.І. Земцова, О.Г. Литвак, Л.І. Солнцева, В.О. Феоктистова).

Дослідження в галузі спеціальної і загальної психології доводять, що саме уява відіграє важливу компенсаторну роль у психічному розвитку дітей з порушеннями зору (Л.С. Виготський, О.Г. Литвак). Її образи дозволяють заповнити прогалини у чуттєвому пізнанні, слугують основою формування суджень. За умов зорової депривації образи об'єктів виникають та формуються завдяки відтворюючій уяві, спираючись на відчуття від збережених аналізаторів та словесні описи, навіть тоді, коли їх сприймання за допомогою зору є неможливим.

Проблемі особливостей уяви осіб з глибокими порушеннями зору присвячені праці таких відомих тифлопедагогів та психологів, як П. Віллей, К. Бюрклен, Є.П. Єрмаков, В. Зайскаускас, М.І. Земцова, О.Г. Литвак, Н.Г. Морозова, С.Л. Рубінштейн, В.М. Сорокін. Ними переконливо доведено закономірність у залежності уяви незрячих осіб від обсягу та якості накопичених уявлень і життєвого досвіду. Саме уявлення, що закріплюються в образах пам'яті, реконструюються в образи уяви дитини з порушеннями зору. На розвиток уяви осіб з порушеннями зору, як творчої, так і відтворюючої, впливає той факт, що уявленням незрячих, які формуються на пошкодженій сенсорній основі, притаманні фрагментарність, схематичність, низький рівень узагальнення і вербалізм (О.Г. Литвак, Є.П. Синьова, В.О. Феоктистова).

Крім того, конструювання образів уяви дітьми з порушеннями зору залежить і від ряду інших факторів: стану зору, часу втрати зору, віку, часу, з якого почалося інтенсивне навчання і виховання незрячої дитини з

урахуванням стану зорового аналізатора, від індивідуальних особливостей, активності особистості тощо.

Описані вище труднощі та особливості у формуванні уявлень та залежних від них образів уяви зумовили мету проведення констатувального експерименту, а саме: визначення стану розвитку відтворюючої та творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку при роботі з матеріалом чарівних казок.

Відповідно до поставленої мети були висунуті такі завдання: виділення критеріїв та визначення рівнів самостійного відтворення, доповнення і вигадання казки дітьми; визначення характерних особливостей творчої уяви дітей даної категорії та встановлення залежності цих особливостей від вади зору дитини; визначення напрямків корекції творчої уяви дітей молодшого шкільного віку за допомогою казки.

При розробці методики дослідження та аналізі отриманих результатів були враховані такі особливості психічної діяльності дітей з порушеннями зору, як зниження загальної та пізнавальної активності, обмеженість їх соціальних контактів і бідність життєвого досвіду, що негативно чинить вплив на формування адекватних уявлень про оточуючий світ. Внаслідок цього дитина з порушеннями зору погано орієнтується у життєвих ситуаціях, відчуває труднощі у встановленні причинно-наслідкових зв'язків між подіями та вчинками оточуючих, перенесенні власного досвіду з однієї ситуації на іншу, що, у свою чергу, відбивається на продуктах словесної творчості незрячих дітей.

Дослідження проводилось у школі-інтернаті №5 імені Якова Батюка для сліпих (м. Київ) та КЗ «Харківський спеціальний навчально-виховний комплекс імені В.Г. Короленка». В експерименті взяло участь 50 слабозорих і 50 сліпих дітей, учні 2-3 класів. З метою виявлення особливостей формування словесної творчої уяви дітей даної вікової категорії і встановлення специфічних рис розвитку уяви як психічної функції у незрячих до експерименту також було залучено 50 дітей з нормальним зором (учні двох 2-их класів середньої загальноосвітньої школи № 21 м. Києва).

На початку здійснення дослідження було проведено опитування серед дітей експериментальної групи, яке мало на меті визначити вподобання дітей при виборі казок. Переважна більшість дітей надали перевагу чарівним казкам і казкам про тварин (близько 80%).

Констатувальний експеримент проводився у три етапи. Для всіх трьох етапів були визначені єдині критерії прояву уяви відповідно до ступеня її активності – відтворення, доповнення, вигадання. Відповідно до кожного з критеріїв були визначені показники, за якими встановлювалися високий, достатній, середній і низький рівні прояву творчої словесної уяви.

Основні критерії для визначення здатності дитини відтворити, доповнити та вигадати казку були обумовлені сюжетно-композиційними особливостями казки як жанру художньої прози, а також вимогами до розвитку мовлення дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку (В.М. Ремажєвська, Л.А. Маруніч).

Повнота та цілісність сюжету казки: вигадання назви казки, виклад послідовності подій та взаємодії між героями із дотриманням причинно-наслідкових зв'язків між вчинками персонажів та основних сюжетних елементів – експозиції, зав'язки, розвитку дії, кульмінації, розв'язки; здатність логічно пов'язати героїв та події у цілісний сюжет, введення у казку нових відповідних героїв, пов'язування їхніх долі.

Повнота та відповідність обставин (казкового оточення) сюжету казки: створення обставин (оточення), у яких відбувається взаємодія між казковими героями і розгортаються казкові події; опис місця дії і його деталей; встановлення взаємообумовленості місця дії і подій; наповненість обставин дій предметами і додатковими елементами; предмети, якими оперують герої.

Завершеність образу героя казки: створення образів героїв казки; образний, різносторонній та детальний опис зовнішніх рис героя; змальовування тих рис зовнішності й характеру, які є суттєвими для сюжету казки; співвіднесення зовнішності героя з його характером; обумовленість вчинків героя його характером.

На першому етапі за допомогою авторської методики «Казка, яку розповів казкар» досліджувався стан розвитку відтворюючої словесної уяви школярів, а саме рівень здатності сліпих та слабозорих учнів переказати прослухану ними казку, відтворивши її сюжет, обставини, у яких розгортаються події, та образи головних героїв.

Другий етап констатувального дослідження був спрямований на виявлення можливостей сліпих та слабозорих учнів за допомогою власної уяви доповнити незнайому казку (методика «Допоможи казкареві»). Для виконання поставленого завдання необхідно було, враховуючи сюжетно-композиційні особливості казки, поширити її сюжет, доповнити образи героїв та обставини подій, не порушивши логіки та змісту прослуханої казки.

Було виявлено, що сліпі та слабозорі діти, порівняно з дітьми, які мають нормальний зір, відчувають значні труднощі вже при відтворенні і доповненні образів казкових героїв та оточення, при цьому достатньо успішно відтворюють і доповнюють сюжет казки відповідними подіями за змістом. Більш вдале виконання цих завдань можна пояснити дією процесів компенсації, розвитком слухової пам'яті, мовлення, що полегшує переказування текстів. Результати перших двох етапів дослідження представлено у Таблиці 1 і Таблиці 2.

Таблиця 1

Рівні відтворення матеріалу прослуханої казки дітьми з нормальним і порушеним зором (відтворююча уява)

Критерії	Відтворення сюжету			Відтворення оточення			Відтворення образів персонажів					
							Відтворення зовнішності			Відтворення характеру		
	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)
Високий	40	12	4	36	6	0	32	8	0	28	0	0
Достатній	32	22	16	34	20	12	30	24	6	20	16	8
Середній	16	42	28	18	44	20	20	40	16	20	36	28
Низький	12	24	52	12	30	68	18	28	78	32	48	64

Таблиця 2

Рівні доповнення матеріалу прослуханої казки дітьми з нормальним і порушеним зором

Критерії	Доповнення сюжету			Доповнення оточення			Доповнення образів персонажів					
							Доповнення зовнішності			Доповнення характеру		
	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл з. (%)	сл. (%)
Високий	36	6	4	32	4	0	34	4	0	28	2	0
Достатній	24	12	8	24	8	2	28	10	2	22	10	2
Середній	20	16	10	20	18	20	18	18	14	26	14	10
Низький	20	66	78	24	70	78	20	68	84	24	74	88

На третьому етапі констатувального експерименту оцінювався актуальний рівень розвитку словесної творчої уяви школярів. Для цього була використана методика «Стань казкарем». Метою застосування даної методики було виявлення специфічних особливостей створення образів уяви сліпими та слабозорими учнями молодших класів за допомогою казкового матеріалу.

Отримані результати продемонстрували цілий ряд відмінностей між дітьми з порушеним і нормальним зором у розвитку їх творчої словесної уяви за визначеними критеріями, а також характерні типологічні особливості в проявах словесної творчої уяви сліпих та слабозорих.

Було виявлено, що при вигадуванні казок більшість сліпих і слабозорих дітей перебувають на низькому та середньому рівнях прояву творчої уяви за усіма критеріями: 90% слабозорих і 96% сліпих за критерієм «вигадування сюжету», 92% слабозорих і всі сліпі діти за критерієм «вигадування оточення»; 70% і 80% – «вигадування імен», 90% і 98% – «вигадування зовнішності», 86% і 98% – «вигадування характеру». Діти обох груп більш успішно впоралися із завданням вигадати імена героїв і описати риси їх характеру, тоді як опис зовнішності, співвідносно із тим чи іншим характерологічним типажем викликав у дітей значні труднощі. Особливо важко дітям було вигадати оточення відповідно до обраних сюжетних елементів, на достатньому і середньому рівні це змогли зробити лише 22% слабозорих і 18% сліпих дітей. Таке розходження у показниках за цими критеріями можна пояснити тим, що при вигадуванні сюжету велику компенсаторну роль відігравали мнемічні процеси, читацький досвід дітей. При вигадуванні оточення, і особливо предметів, якими користувалися казкові герої, очевидними ставали звуженість предметних уявлень дітей, недостатність навичок соціально-побутового та просторового орієнтування, обмеженість досвіду спілкування.

Натомість для молодших школярів з нормальним зором характерним є приблизно рівний розподіл між високим і достатнім та середнім і низьким рівнями самостійного вигадування казок за критеріями «вигадування

сюжету» і «вигадування оточення» (по 50%). Водночас кількість дітей, що перебувають на низькому рівні за цими критеріями (34% і 32%) є більшою порівняно з високим рівнем (30% і 28% відповідно), що свідчить про необхідність розвитку навичок словесної творчості молодших школярів. Найлегше діти з нормальним зором впоралися із завданням вигадати імена для героїв казок і описати їх характери – на високому і достатньому рівні за цими критеріями знаходились 70% і 60% дітей відповідно, і лише по 10% – опинилися на низькому рівні. Такі високі результати можна пояснити широким колом соціальних контактів дітей, досвідом міжособистісного спілкування та взаємодії у різних соціально-побутових ситуаціях.

Розподіл за рівнями самостійного вигадання казки за кожним критерієм дітей з нормальним і порушеним зором відображено у Таблиці 3.

Таблиця 3

Рівні самостійного вигадання казки дітьми з нормальним і порушеним зором (творча уява)

Критерії	Вигадування сюжету			Вигадування оточення			Вигадування образів персонажів								
							Вигадування імені			Вигадування зовнішності			Вигадування характеру		
	н.з. (%)	сл. з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл. з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл. з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл. з. (%)	сл. (%)	н.з. (%)	сл. з. (%)	сл. (%)
Високий	30	2	0	28	2	0	40	30	20	32	2	0	36	6	0
Достатній	20	8	4	22	6	0	30	20	18	26	8	2	26	8	2
Середній	16	12	6	18	16	18	20	20	30	20	16	10	28	18	16
Низький	34	68	90	32	76	82	10	30	32	22	74	88	10	68	82

За результатами проведеного дослідження були визначені напрямки роботи психолога з розвитку творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку за допомогою казок:

- виховання інтересу до чарівних казок шляхом збагачення читацького досвіду дітей, прослуховування казок на аудіоносіях, відвідання театралізованих вистав тощо;
- ознайомлення із ідейно-естетичними, жанрово-композиційними та мовностилістичними особливостями казок;
- ознайомлення з героями різних казок;
- розвиток соціально-побутових навичок та навичок орієнтування в просторі з метою ознайомлення дітей з різними видами оточуючого середовища і притаманними їм елементами;
- розширення досвіду міжособистісного спілкування і кола соціальних контактів.

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження показав, що розвиток творчої уяви у дітей з порушеннями зору опиняється у безпосередній залежності від процесів сприймання, стану пам'яті, мислення, мовленнєвого розвитку, які заповнюють дефіцит чуттєвого відображення. Водночас корекція та розширення кола уявлень дітей, їх конкретизація та узагальнення створюють досить міцну основу для розвитку уяви, що втілюється у їх творчій діяльності. Розвиток репродуктивної уяви сприятиме засвоєнню знань і культурного досвіду, що вже був створений та описаний іншими людьми, відтворенню образів нових речей на підставі їх усного опису, графічних зображень. Без творчої уяви неможливе індивідуальне самовиявлення особистості, втілення її думок, переживань, почуттів.

Підсумовуючи отримані результати та зроблені за ними висновки, можна говорити про недостатність корекційної роботи, спрямованої на використання та розвиток обох видів уяви дітей з порушеннями зору.

Наведені дані безперечно доводять необхідність розробки цілісної системи розвитку і корекції творчої словесної уяви дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору, а казка (як найбільш прийнятний для даного віку літературний жанр) є унікальним корекційним, навчальним і виховним інструментом.

Література

1. **Выготский Л. С.** Воображение и творчество в детском возрасте / Л.С. Выготский. – СПб.: СОЮЗ, 1997. – 96 с. 2. **Гамезо М.В., Домашенко И.А.** Атлас по психологии. Информационно методическое пособие по курсу "Психология человека" / М.В. Гамезо, И.А. Домашенко. – М.: Педагогическое общество России, 2004 - 276 с. 3. **Дефектологічний словник:** навчальний посібник / В.І.Бондар, В.М.Синьов / За редакцією В. І. Бондаря, В. М. Синьова. – К.: «МП Леся», 2011. – 528 с. 4. **Запорожец А. В.** Развитие воображения и деятельности // Вопросы психологии, 1996. – №6. – С. 43-51. 5. **Пономарёв Я.А.** Психология творчества и педагогика / Я.А. Пономарев. – М.: Педагогика. - 1976. – 290 с. 6. **Шапар В. Б.** Современный тлумачний психологічний словник / В. Б. Шапар. – Х. : Прапор. – 2005. – 640 с.

References

1. **Vygotskiy L S.** Voobrazheniye i tvorchestvo v detskom vozraste / L. S. Vygotskiy – SPb.: SOYUZ, 1997. – 96 p. 2. **Gamezo M.**

V., Domashenko I.A. Atlas po psihologii. Informatsionno-metodicheskoye posobiye po kursu "Psihologiya cheloveka" / M.V. Gamezo, I.A. Domashenko. – M.: Pedagogicheskoe obshchestvo Rossii, 2004 - 276 p. **3. Defektologichnyi slovnyk:** navchlniy posibnyk / V.I. Bondar, V.M.Synov / Za redaktsiyeyu V. I. Bondarya, V. M. Synova. – K.: «MP Lesia», 2011. – 528 p. **4. Zaporozhets A. V.** Razvitiye vobrazheniya i deyatelnosti // Voprosy psihologii, 1996. – №6. – p. 43-51. **5. Ponomaryov Y.A.** Psihologiya tvorchestva I pedagogika / Y.A. Ponomarev. – M.: Pedagogika. – 1976. – 290 c. **6. Shapar V. B.** Suchasnyi tlumachnyi psyhologichnyi slovnyk / V. B. Shapar. – Kh. : Prapor. – 2005. – 640 p.

Федорова О.М. Стан розвитку творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку

У статті обґрунтовано та описано методику вивчення стану розвитку відтворюючої та творчої словесної уяви дітей молодшого шкільного віку за допомогою авторських методик «Казка, яку розповів казкар», «Допоможи казкареві», «Стань казкарем». Представлено результати вивчення особливостей відтворення та доповнення прослуханої казки дітьми з порушеннями зору у порівнянні з зоровою нормою, а також порівняльні результати самостійного вигадування чарівної казки дітьми. Також визначені критерії прояву відтворюючої та творчої уяви при доповненні й вигадуванні чарівних казок: повнота та цілісність сюжету казки; повнота та відповідність обставин (казкового оточення) сюжету казки; завершеність образів героїв казки, їх зовнішності та характерів. Отримані результати продемонстрували цілий ряд відмінностей між дітьми з порушенням і нормальним зором у розвитку їх творчої словесної уяви за визначеними критеріями, а також характерні типологічні особливості в проявах словесної творчої уяви сліпих та слабозорих. За результатами проведеного дослідження були визначені напрямки роботи психолога з розвитку творчої словесної уяви дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку за допомогою казок.

Ключові слова: діти з порушеннями зору, творча словесна уява, відтворююча уява, чарівні казки.

Фёдорова Е.М. Состояние развития творческого словесного воображения у детей младшего школьного возраста с нарушениями зрения

В статье представлено обоснование и описание методики изучения состояния развития репродуктивного и творческого словесного воображения у детей младшего школьного возраста при помощи авторских методик «Сказка, рассказанная сказочником», «Помоги сказочнику», «Стань сказочником». Представлены результаты изучения особенностей воспроизведения и дополнения прослушанной сказки детьми с нарушениями зрения в сравнении с нормой зрения, а также сравнительные результаты самостоятельного сочинения сказки детьми. Также определены критерии проявления репродуктивного и творческого воображения при дополнении и сочинении волшебных сказок: полнота и целостность сюжета сказки; полнота и соответствие обстоятельств (сказочного окружения) сюжета сказки; завершенность образов героев сказки, их внешности и характеров. Полученные результаты продемонстрировали целый ряд отличий между детьми с нарушенным и нормальным зрением в развитии их творческого словесного воображения по указанным критериям, а также характерные типологические особенности в проявлениях словесного творческого воображения у слепых и слабовидящих. Опираясь на результаты проведенного исследования, были определены направления работы психолога по развитию творческого словесного воображения у детей с нарушениями зрения при помощи сказок.

Ключевые слова: дети с нарушениями зрения, творческое словесное воображение, репродуктивное воображение, волшебные сказки.

Fedorova O.M. Development of creative verbal imagination of visually impaired children of primary school age

The article presents the substantiation and description of the research method for studying developmental state of reproductive and creative verbal imagination of visually impaired children of primary school age by using author methodic «Fairytale told by the tale teller», «Help the tale teller», «Be the tale teller». It also contains results of the study on peculiarities in reproducing and completing a heard fairytale by visually impaired children in comparison to children with normal vision, as well as comparative analysis of independent making up the tales by the children. There are also defined criteria for developmental levels of reproductive and creative imagination when completing and composing new fairy tales: completeness and integrity of the story; completeness and relevance of the environment (fairytale circumstances) to the story; completeness of the characters, their appearance and personalities. Collected results demonstrate a number of differences between children with normal and impaired vision in development of their creative verbal imagination with regard to identified criteria, as well as typical typological peculiarities of creative imagination of visually impaired and blind children. Based on results of the conducted research, there were defined major tasks for psychologist's work aiming at development of creative imagination using fairytales.

Key words: visually impaired children, creative verbal imagination, reproductive imagination, and fairytales.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2013 р.

Статтю прийнято до друку 25.10.2013 р.

Рецензент: д.психол.н., проф. Шульженко Д.І.

УДК 373.3.016-053-056.264:81'233

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ

Хоменко С.О.

Актуальність своєчасного мовленнєвого розвитку в дошкільному дитинстві визначає особливу важливість створення оптимальних умов для якнайповнішого розкриття потенційних можливостей кожної дитини, що